

Зорица МРВАЉЕВИЋ*

ЕТНОГРАФСКЕ ИЗЛОЖБЕ У КУЛТУРНО- НАУЧНОЈ САРАДЊИ ЦРНЕ ГОРЕ И РУСИЈЕ

У међународним односима етнологија има изражену улогу на плану међусобног упознавања и уочавања сродних особености, па и интереса за сарадњу и стваралаштво. У XIX вијеку етнолошки мотиви постају утицајни фактори у геостратегији и геополитици покрета за стварање великих држава. Такви садржаји одиграли су значајну улогу у формирању велике њемачке државе. Аустрија, касније Аустроугарска развија веома широку активност на плану етнографских истраживања на Балкану, у склопу геостратешких претензија да своју мултиетничку царевину што више хомогенизује и да оствари што већу контролу у подручјима ослабљене Османске империје. Нешто слично догађа се и у Русији која је након Наполеонових ратова постала прворазредна сила Европе и сматрала сасвим оправданим да реализује зближавање словенских народа у Европи и доминацију својих интереса, нарочито на подручју Балкана.

У том смислу веома је интересантна научна, културна и политичка активност која се развијала шездесетих година XIX вијека и касније, поводом културне манифестације „Сверуска етнографска изложба и словенски конгрес”, организоване маја 1867. године. Том приликом издата је веома обимна публикација са упутствима о прикупљању етнографског материјала са свих подручја велике руске царевине и словенских народа у Европи, као и другим активностима око формирања изложбе.¹ Нешто касније, 1878. године, издата је нова слична публикација обogaћена изванредним фотографијама и новим сазнањима о улози и значају те, мо-

* Мр Зорица Мрваљевић, ЈУ Музеји и галерије Подгорице

¹ Всероссийская этнографическая выставка и славянской съездъ, въ маѣ 1867 года. Москва, 1867.

же се рећи, историјске изложбе када је у питању развој етнологије, словенске културе и науке, као и словенског заједништва, узајамног помагања и зближавања.²

Идеју за организовање велике етнографске изложбе покренуло је, 1864. године, Друштво пријатеља природних наука које је дјеловало при Московском универзитету. Првобитна замисао је била да се приреди етнографска изложба само руског народа. Међутим, вјероватно под утицајем значајних личности са словенофилским идејама дошло се до коначног плана о изложби свих словенских народа. При том, идеја о словенском заједништву није била нова; прву половину XIX вијека обиљежио је, поред осталог, и снажан свесловенски покрет, тако да су на московску изложбу позвана научна и културна удружења словенских народа из цијеле Европе, али и утицајни политичари словенског поријекла. Са жељом да окупи братске народе и у конгломерату различитости истакне њихову културну сличност, Русија је позвала осамдесетак представника словенских народа.

За реализацију ове изложбе организатор је ангажовао велики апарат, уложио огроман напор, мобилисао најјаче духовне снаге и, преко руског посланства у Бечу, значајно помагао финансијским средствима и стручним савјетима. Може се рећи да та и таква активност изазива дивљење, јер би и данас, упркос технолошком напретку, било доста тешко организовати нешто тако импресивно и далекосежно. Стога, овај културни догађај, стар близу 150 година, и са данашњег аспекта заслужује посебно мјесто у историографији и музеологији.

Представници Јужних и Западних Словена узели су активно учешће на изложби. Друштво за проучавање јужнословенске историје и језика у Загребу и Српско научно друштво у Београду оформили су специјалне комитете или комисије за сакупљање збирки. Велику помоћ указале су и словенске културно-просветне организације: Матице – Илirsка, Српска и Словенска. Сачуване и публиковане интензивније преписке и договарања свједоче о томе колико је напора и средстава уложено да се у веома кратком року, од 1865. до 1867. године, сакупе најкарактеристичнији етнографски предмети са простора Русије и свих словенских земаља, и организује у Москви ова јединствена и по значају за изучавање и пре-

² Этнографическая выставка 1867 года императорскаго общества любителей естествознания, антропологии и этнографии состоящаго при Императорскомъ московскомъ университетѣ. Москва, 1878.

зентацију јединства словенске културе још увијек непревазиђена етнографска изложба.

Може се цијенити да су све цјелине биле веома интересантне за посјетиоце, што потврђују и подаци да је за мјесец дана ову изложбу посјетило више од 90.000 људи.

Први пут у постављању музејских изложби било је примијењено комплексно приказивање. Комплекти народних ношњи из разних области јужних и западних словенских земаља, углавном скраја XVIII и почетка XIX вијека, били су изложени на 66 лутака, вјешто направљених у складу са антрополошким одликама. Осим ношњи и накита презентирани су одређени карактеристични предмети покућства, посуђа, затим култни предмети, музички инструменти итд.

Да би импресија о народном животу и култури била што боља, етнографски материјал је био представљен кроз различите сцене карактеристичне за одређени народ. Тако, на примјер, на словеначкој сцени са шест лутака, обучених у народне ношње које је сакупио словеначки етнограф Матија Мајар, приказан је старински свадбени обичај, тзв. „разбијено буре”. Сцена из Србије, слијепи гуслар који пјева јуначке пјесме окружен сељацима у народним ношњама из разних дјелова земље, симболично је представљала његовање слободарског духа. Словачки и русински експонати били су груписани у сцену којом се дочаравало сакупљање јесењих плодова.

Иако је ова изложба по саставу и мотивима била хетерогена, наметала је импресију цјелине, прије свега захваљујући изванредном залагању и стручности руских етнолога и антрополога, као и значајној подршци коју су имали од државних органа. Осим цртежа и фотографија, као важно допунско средство, али и декорација, кориштена је флора и друге природне и амбијенталне специфичности са простора одређених словенских заједница. На тај начин код посјетилаца је, између осталог, стваран солидан утисак и о естетском критеријуму и инвентивности аутора изложбе у презентацији експоната.

На изложби је било око триста предмета са подручја бивше Југославије. Данас се ти експонати чувају у Етнографском музеју Русије у Петербургу и на одређени начин представљају симбол идеала епохе панславизма, свједочанства времена у коме је „историја мијењала смјер и ритам”. Та широко развијена лепеза народног духа, народне умјетности и стваралаштва уопште, приказала је тада свијету оригиналност и идентитет словенских народа и на Балкану.

У Црној Гори је ова етнографска изложба схваћена и прихваћена као веома значајна манифестација која ће допринијети бољем познавању црногорског народа, али и као могућност интензивнијег политичког дјеловања. Нажалост, у то вријеме Црна Гора нема адекватне институције и стручњаке који би на најбољи начин презентovali своју земљу и користили повољности међународне активности. Док су други словенски народи из Европе слали у делегацију бројне већ афирмисане стручњаке, Црну Гору су представљале двије веома истакнуте политичке личности – Петар Вукотић и Илија Пламенац. Нажалост, њихове могућности да се укључе у стручну расправу око актуелне проблематике биле су доста ограничене. Ипак, интересантно је запазити да у свим расправама и дискусијама, чланцима и књигама, које су нашироко третирали ову изложбу, Црногорци имају равноправан и достојанствен статус народа са јасно дефинисаним идентитетом. Иначе, на сакупљању и слању предмета за изложбу посредно су били ангажовали и сам књаз Никола и кнегиња Даринка, и нарочито архимандрит Нићифор Дучић. Књаз Никола је даровао једну мушку црногорску народну ношњу, а кнегиња Даринка поред мушке и женску свитну црногорску ношњу као и женски појас јакичар. Највећи и најразноврснији материјал сакупио је и послао Нићифор Дучић, између осталог и више дјелова црногорске ношње као и посебно лијепе комплетне ношње Бокеља и Бокељке. Уз то, он је послао фотографије и цртеже, као и карактеристичне биљке из наших крајева, чиме је значајно употпунио могућност стицања импресије о црногорском народном животу и природном амбијенту.

Експозиција и третман црногорских предмета био је веома добар. Народне ношње су биле изложене на одговарајућим луткама, постављеним на импровизованом брду обраслом са маховином и растињем карактеристичним за Црну Гору. Та мала али импресивна представа црногорског живота и простора заинтересовала је и самог руског цара Александра II, који се, како је записано, дуже задржао у разгледању предмета и похвалио учешће Црногораца на овој великој свесловенској изложби.

Послије затварања изложбе сав музејски материјал предат је Московском јавном музеју као посебна збирка, под називом Дашковски етнографски музеј. Године 1902. тај драгоцени етнографски материјал сели се у Санкт Петербург гдје је изграђен веома функционалан и репрезентативан објекат као етнографски дио Руског музеја цара Александра III. Тада овај музеј развија веома интензивну музеолошку активност, као и шире научно и културно дјеловање. Веома разгранатим теренским ра-

дом прикупља се музејски материјал за комплетирање збирки, организују се повремене изложбе широм Русије и иностранства, успоставља се музеолошка сарадња са многим сродним музејима широм свијета итд. Најинтензивнији сакупљачки рад одвијао се у периоду од 1907. до 1909. године, када се попуњавају и збирке словенских народа Европе. У архиву музеја сачувана је преписка са Етнографским музејима у Варшави, Прагу, Београду, Софији и другим. У те земље упућују се и сарадници музеја, школовани у Русији. Међу њима истиче се и студент Мирко Меденица, који сакупља етнографске предмете у Црној Гори и попуњава етнографску збирку црногорског народа у Руском музеју. То његово искуство на музеолошком раду у Русији допринијеће да касније успјешно наслиједи Душана Вуксана у руковођењу Државним музејом на Цетињу.

Након Октобарске револуције име музеја је промијењено у Музеј народа СССР, а 1948. у Државни етнографски музеј народа СССР. И тада он наставља широку музеолошку, научну и културну активност. Посебно су биле интересантне и значајне повремене тематске изложбе у европским земљама, као што је, на примјер, била изложба „Народна ношња Словена”, приказивана у Пољској, Југославији, Чехословачкој. Након распада СССР овај музеј добија ново име „Руски етнографски музеј”, који је 2002. прославио стогодишњицу постојања и том приликом публиковао луксузну и веома садржајну монографију.

Данас је Руски етнографски музеј један од највећих музеја те врсте у свијету. Његови фондови броје 263.000 предмета и 166.000 фотографија који карактеришу традиционалну културу народа Русије, словенских народа у Европи, а мањим дијелом и културу народа са других континената. Овај музеј располаже драгоцјеном научном архивом од преко 20.000 јединица, као и библиотеком од 105.000 књига. Сваке године у његове фондове стиже више од 1.000 нових експоната, одржавају се различите изложбе у земљи и иностранству, научни симпозијуми, културне приредбе итд.³

Велика етнографска изложба у Москви 1867. године имала је изванредан значај за популаризацију етнолошког рада широм Европе, али и на плану ширег културног, научног па и политичког дјеловања. Већ у вријеме првих идеја о великој етнографској изложби развила се интензивна расправа о различитим модалитетима обједињавања словенских народа, што ће бити и главна тема Свесловенског конгреса одржаног у ври-

³ Е. Ј. Тимофејева, *Државни етнографски музеј народа СССР у Лењинграду и његове југословенске колекције*, Гласник Етнографског музеја у Београду, 47, Београд, 1983.

јеме изложбе. Овдје није намјера да се о томе детаљније говори. Само бих истакла да су неки руски представници инсистирали на што чвршћем јединству па и усвајању заједничког руског језика, што је наишло на доста изражено супротстављање представника словенских народа из Аустроугарске царевине, али и представника из Србије. Из консултоване литературе није се могло закључити да су у тим расправама учествовали и делегати из Црне Горе, вјероватно из већ наведеног разлога, али и што су међу посљедњим стигли на изложбу.

Међутим, да је код Црногораца и те како била развијена свијест о потреби његовања словенског заједништва, и за подршку сваке идеје која долази из Русије, можда најбоље свједочи чланак насловљен „У славенству нам је спас”, објављен поводом ове изложбе у „Орлићу црногорском”, једином ондашњем листу–годишњаку који је излазио у Црној Гори. Између осталог, у њему пише: „Они увидише (мисли на европске несловенске државе, прије свега Њемачку – прим. аутора) да је московска народописна славенска изложба темељни камен нове срећније будућности славенске”; и даље „О Славенима не може се рећи да они хоће да се сједине у једно политичко тијело са Русијом, једином великом славенском самосталном државом на свијету. Најприје је свака славенска народност свјесна, развијена, те не би хтјела драговољно жртвовати своју повијесницу, своју књижевност, своје особине, ма којој народности. Друго би то и самој Русији узрочило хиљаду јада, невоља и неприлика. Штавише, то би значило пропаст Русије и славенства. Славени морају за сад тежити за душевним јединством у погледу на изображење народности њихове”.⁴

Сматрам потребним овдје указати и на веома интересантан рад др Валтазара Богишића који се укључио у расправе о словенском питању. У обимном раду „Словенски музеум”, објављеном 1866. год. у часопису „Српски љетопис”, а 1867. штампаном као посебна публикација, млади Богишић (32 год.), већ члан више учених друштава, веома студиозно расправља проблематику словенства, која и данас, скоро 150 година касније, може бити адекватна анализа културне, политичке и научне сарадње међу словенским народима. Поред осталог, у том раду он предлаже и детаљно анализира могућност формирања институција које би биле центри научног и културног дјеловања интелигенције словенских народа, међу њима посебно указује на Словенски музеј који не би требало да буде контролисан од било које државе (државне политике), већ да самостал-

⁴ Драгутин Томај Туминскиј, *У славенству нам је спас*, Орлић – црногорски годишњак, стари и нови, Цетиње 1867. године.

но зрачи идеје о културном, научном напретку словенских народа. При томе наводи примјер германског народног музеја у Нирнбергу који је одиграо тако значајну улогу у културном и научном напретку Њемачке.

*

Може се цијенити да је Велика етнографска изложба из 1867. године имала значајан утицај и на културни живот у Црној Гори, иако у веома оскудним и отежаним условима. Књаз Никола и главари свесрдно и са респектом дочекују све бројније научнике, књижевнике, умјетнике, и друге намјернике који се интересују и пишу о црногорском народном животу. Међу њима највише има Руса и извањаца јужнословенског поријекла. Посебно значајни за културни, научни, па и модернији политички живот били су: Валтазар Богишић, Павле Аполонович Ровински и Јован Павловић, који остају дуже времена у Црној Гори и остварују фундаменталне доприносе на културном, научном и уопште друштвеном плану развоја црногорске заједнице. Валтазар Богишић ствара чувени Општи имовински законик, а Павел Ровински фундаментално значајно дјело „Црна Гора у прошлости и садашњости” у којем доминирају етнолошка истраживања Црне Горе. Тај замах културног препорода, нарочито послје Берлинског конгреса и општег признања Црне Горе, као мале и веома привилеговане европске државе, убрзано је водио и као формирању културних и научних институција, међу првим установљавање музеја и библиотеке. Нажалост, тај изванредни цивилизацијски успон малог народа брзо је морао бити потиснут новонасталом политичком ситуацијом, балканским ратовима и новим набојима епске свијести у црногорском јуначком менталитету.

Тек педесетих година прошлог вијека отпочиње стварање институција националног карактера. Тада се формира и Етнографски музеј Црне Горе, који ће касније бити у саставу Народног музеја Црне Горе. Захваљујући више ентузијазму појединаца него систематском програмирању републичких органа, овај музеј је стекао значајну и утицајну репутацију, па и запажену међународну сарадњу. Организовањем изложби црногорске народне умјетности у Лондону, Прагу и Лењинграду (Петербургу), осамдесетих година XX вијека значајно је афирмисана она традиционална стваралачка енергија нашег човјека која и данас може бити инспирација за прегалаштво, па и за модерно дефинисање црногорског идентитета, у вријеме када тежимо постати дио европске заједнице народа и држава. Током велике манифестације „Дани црногорске културе у СССР”, 1981. године, руска публика је била одушевљена црно-

горским фолклором као и другим културним дометима мале југословенске републике.

Та и слична искуства црногорске културе и науке, у овом случају искуства на музеолошком и етнолошком плану, треба потенцирати и респектовати с обзиром на то да је Црна Гора обновила независност и као мала али веома атрактивна земља тежи да оствари интензивну сарадњу са свим европским и ваневропским земљама. Традиционално добри и продуктивни односи са Русијом инспиришу, па и обавезују, да се та сарадња развија и продубљује. О аспектима црногорско-руске сарадње већ је било говора на овом научном скупу, а ја бих потенцирала значај сарадње на музеолошком плану. У вези са тим сматрам да би размјена стручњака била обострано интересантна и корисна, и нарочито значајна за развој наше музеологије с обзиром на велико руско искуство у овој области. Веома би била значајна стручно-научна сарадња на плану истраживања и валоризације покретног културног наслеђа, његовој заштити, конзервацији, рестаурацији и презентацији, на плану израде копија музејских предмета итд. Такође, веома би биле корисне чешће размјене комплексних или тематских изложби, респектабилних па и узбудљивих културних доживљаја, које веома доприносе зближавању и међусобном упознавању.

Године 2004. Етнографски музеј Русије посјетила је делегација Министарства културе Црне Горе са циљем да установи и направи извјештај са каквим и коликим музејским материјалом из Црне Горе располаже овај велики музеј. Из извјештаја сазнајемо да Етнографски музеј Русије располаже са око 300 музејских предмета из Црне Горе, од којих су свакако најдрагоцјенији предмети приказани на етнографској изложби 1867. године. Нажалост, у извјештају се констатује да не постоји архивска грађа и илустративни фонд везан за ову црногорску збирку, иако се поуздано зна да је Нићифор Дучић послао уредну документацију о предметима као и читав низ фотографија и цртежа. Одговорни кустоси из Етнографског музеја Русије не искључују могућност да се тај драгоцјени материјал можда може наћи у материјалу из Србије. У будућој сарадњи са овим музејом требало би инсистирати на реинвентаризацији и систематизацији комплетног културног наслеђа приспјелог из Црне Горе, како би се стекао увид шта се тамо чува, јер нас на то обавезује и законодавна норматива на плану културног наслеђа. Исто тако, треба планирати и изложбу код нас, као што су то већ одрадили Срби и Македонци, тим прије што се, према извјештају Комисије, у Етнографском музеју велике Русије чувају неки предмети из црногорске прошлости који се више не могу видјети ни у Етнографском музеју Црне Горе.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- [1] Библиотечко архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, фасцикла за год. 1867, док. бр. 27.
- [2] Извјештај, у рукопису, радне групе Министарства за културу Црне Горе, о посјети руском Етнографском музеју у Санкт Петербургу.
- [3] ВСЕРОССИЙСКАЯ ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ ВЫСТАВКА И СЛАВЯНСКИЙ СЪѢЗДЪ, ВЪ МАѢ 1867 ГОДА. МОСКВА, 1867.
- [4] ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ ВЫСТАВКА 1867 ГОДА ИМПЕРАТОРСКОГО ОБЩЕСТВА ЛЮБИТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ, АНТРОПОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ СОСТОЯЩАГО ПРИ ИМПЕРАТОРСКОМЪ МОСКОВСКОМЪ УНИВЕРСИТЕТѢ. МОСКВА, 1878.
- [5] Е. Ј. Тимофејева, *Државни етнографски музеј народа СССР у Лењинграду и његове југословенске колекције*, Гласник Етнографског музеја у Београду, 47, Београд, 1983.
- [6] Милан Прелог, *О Свесловенском конгресу у Москви год. 1867*, Годишњак скопског Филозофског факултета, I, Скопље, 1930.
- [7] Леонтије Павловић, *Стогодишњица учешћа југословенских народа на етнографској изложби у Москви*, Неки споменици културе, IV, Народни музеј Смедерево, Смедерево, 1967.
- [8] Др Леонтије Павловић, *Прије 101 годину, Црна Гора и Бока Которска на свесловенској етнографској изложби у Москви*, „Побједа”, Титоград, децембра 1968.
- [9] Драгутин Томај Туминскиј, *У славенству нам је спас*, Орлић – црногорски годишњак, стари и нови за просту годину 1867, година III, Цетиње, 1867.
- [10] Петар Матковић, *Московска етнографска изложба у свибњу 1867*, РАД, ЈАЗУ, књ. I, Загреб, 1867.
- [11] Др Валтазар Богвишић, *Словенски музеум, прештампано из Српског Летописа за г. 1866*, Нови Сад, 1867.
- [12] М. С. Лалевић, *Словенофилски проглас Србима из 1860. године*, Записи, часопис за науку и књижевност, год. VI, књ. X, Цетиње, 1932.
- [13] Милан Ђ. Милићевић, *Етнографска изложба у Москви 1867*, Годишњица Николе Чупића, књ. VII, Београд 1885.
- [14] Олга Карпова, *Српска колекција у збиркама руског Етнографског музеја*, Колекција јесен /зима 1867, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2005.
- [15] Весна Бижић Омчикус, *Етнографска изложба у Москви 1867. године*, Колекција јесен /зима 1867, Етнографски музеј у Београду, Београд, 2005.

Zorica MRVALJEVIĆ

ETHNOGRAPHIC EXHIBITIONS IN SCIENTIFIC AND CULTURAL
COOPERATION BETWEEN MONTENEGRO AND RUSSIA

Summary

Ethnology and ethnographic exhibitions have a strong role in international relations, not only when it comes to mutual presentation or noticing a difference or similar cultural characteristics, but also at the level of implementation of interests in cooperation and creativity. Also, the ethnological affinities and specificities were often the motivation and the influential factors in geostrategy and geopolitics of a movement for the creation of large states, especially during the 19th century.

With the desire to bring together brotherly Slavic nations and highlight their cultural similarity despite their differences, a large ethnographic exhibition, where besides Russians all Slavic peoples from all over Europe also participated, was organised the first and last time in Moscow. At this highly developed exhibition of national spirit, folk art and creativity in general, the originality and identity of the Slavic countries in the Balkans, were shown to the world, including the very important position of Montenegro.

Montenegrins were already deeply aware of the need to foster the Slovenian community, and therefore expressed a desire to support every idea that came from Russia. How seriously this cultural event was taken in Montenegro as well as the importance of participation in it, the very involvement of Prince Nicholas and Princess Darinka in collecting and sending a number of exhibition items, especially clothing and jewelry, testifies to it.

In addition to its outstanding importance for the popularization of ethnological work throughout Europe, this exhibition was significant as a broader cultural, scientific and political activity. Therefore, this cultural event, nearly 150 years old, deserves a special place in ethnology, historiography and museology from today's point of view as well.